

EGY KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐ KÖZÖSSÉGI FELTÁRÁSA –
KISBÁRKÁNY, KUKELY TANYARÓZSA ZOLTÁN¹, SZIGETI JUDIT², VIDA ISTVÁN³

Magyar Régészet 11. évf. (2022), 1. szám, pp. 84–89.

A Magyar Nemzeti Múzeum egyik Nógrád megyei önkéntesétől, Nágel Jánostól 2021. augusztus 17-én este bejelentés érkezett, hogy Kisbárkány határában a szántásban nagy mennyiségű embercsont látható. A kormányhivatal és a Dornay Béla Múzeum értesítését követően augusztus 19-én helyszíni szemlére került sor, majd fémkereső műszerrel végzett leletfelderítést végeztünk a markánsan kiemelkedő, szabályos kerek domb tetején és keleti lankáján elhelyezkedő lelőhelyen. A kutatásban a MNM részéről Vida István, a Várkapitányság részéről pedig Szigeti Judit és Rózsa Zoltán vett részt. Az utóbbi két kolléga részvételére azért volt szükség, mert a MNM kora Árpád-korral foglalkozó munkatársai ásatás, illetve külföldi utazás miatt nem voltak elérhetőek. Egyúttal a két intézmény összevonására készülve hasznosnak tűnt, hogy a munkatársak a terepi munka során jobban megismerhessék egymás munkamódszereit. Ezt mindkét intézmény vezetése is támogatta. Jelen írás nagy hangsúlyt helyez a lelőhely kutatását segítő közösségi régészet eszköztárára bemutatására.

A friss szántásban közel 30 ponton embercsontokat azonosítottunk, de a szétszórt maradványok alapján jóval nagyobb sírszámot is feltételezhetünk. Ugyanitt szórványosan őskori edénytöredékeket is gyűjtöttünk. Az őskori leletek részben fedik az egykori temető területét, illetve Kisbárkány irányában messze túl is érnek azon, a domb területén is jóval túl. Az őskori településrész lehatárolására idő hiányában nem volt lehetőségünk.

A fémkeresős kutatást a feltételezhető temető területén indítottuk, hogy megállapítsuk egyrészt annak korszakát, másrészt veszélyeztetettségi fokát. Egy mélyebb ekenyomban elpusztított váz koponyacsontjai között keltező értékkel bíró mellékleteket találtunk. Az ékszerek a koponya és a nyak környékéről származhattak, erre a két bronzhuzalból készült S-végű hajkarika és a nyitott hajkarikák utalhatnak. A mellékletek egyike, egy ezüsthuzalból csavart gyűrű a váz kar- és kézfejsontjainak pusztulását jelezte (1–2. képek).

1. kép. Kisbárkány, Kukely-tanya lelőhely, az 1. sír helyzete.
(fotó: Rózsa Zoltán)

2. kép. Az 1. sír mellékletei.
(fotó: Horváth Szulamit Emma)

¹ MNM Nemzeti Régészeti Intézet, e-mail: rozo30@hotmail.com

² MNM Nemzeti Régészeti Intézet, e-mail: judzig@gmail.com

³ MNM Éremtár, e-mail: vidai@hnm.hu

A fémkeresős kutatást leletmentés követte, melynek során feltártuk a mély ekenyomban fekvő, erősen bolygatott sírt. A mellékletek közül egy hasáb alakú, sokszögűre csiszolt hegyikristály gyöngyszem megerősítette a fémkeresővel talált tárgyak keltezését a Kr. u. 11. század középső harmadára.

Az egy napos helyszíni kutatás során csupán a temető feltételezett helyét tudtuk körülhatárolni, kiterjedését hozzávetőlegesen megállapítani. A temetőhöz esetlegesen tartozó templomra nem utalt semmi, kövek, téglák vagy nagyobb sír nélküli folt nem mutatkozott.

A kutatás eredményei alapján azonosítottuk Kisbárcány, Kukely tanya, korábban ismeretlen régészeti lelőhelyet. Akkor még nem tudhattuk (a közhiteles nyilvántartásban nem találtuk nyomát), hogy a lelőhelyen 2019 januárjában a Dornyay Béla Múzeum, 2019 októberében pedig a Községi Régészeti Egyesület végzett terepbejárást Rácz Tibor vezetésével.

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági művelés erősen veszélyeztette a lelőhelyet, úgy döntöttünk, hogy a teljes temető feltárása szükséges. A szakmai szempontok mellett a feltárásnak fontos üzenetértéke volt a MNM Községi Régészeti Program önkéntesei felé is, akik nem csak a bejelentők, de kiemelt figyelemmel is kísérik, hogy egy-egy bejelentést követően mi történik, „volt-e értelme szólni a múzeumnak?” A feltárást a MNM saját költségvetéséből finanszírozta.

Felvettük a kapcsolatot az önkormányzattal is, de korábbi Nógrád megyei kedvező tapasztalatainkkal ellentétben nagyon tartózkodóak, elutasítóak voltak. Kérésünkre sem árulták el a földtulajdonos nevét (holott, mint később kiderült, személyesen ismerték, ami egy 143 lelket számláló kis faluban nem is meglepő), hanem azt javasolták, hogy kérjük ki az adatot a földhivaltaltól. Az egyetlen, ami foglalkoztatta őket, az volt, hogy ki volt a bejelentő.

Szerencsére önkéntesünk, Nágel János nagyon lelkes volt; ő kutatta fel a tulajdonost, s nyomozta ki a telefonszámát egy korábbi apróhirdetés segítségével. Emellett édesanyjával együtt segített az étkezés megszervezésében – napi egy meleg étkezést mindenképpen szeretnénk volna biztosítani a feltáráson résztvevő önkénteseknek – és szálláshelyeket keresett a közelben.

Az ásatást kezdettől fogva önkéntesek bevonásával terveztük, ezért úgy időzítettük a tervezett 9 napot, hogy két hétvége is beleessen, így azoknak is tudjunk részvételi lehetőséget biztosítani, akik kötött munkaidőben dolgoznak hét közben. A MNM Községi Régészeti Program csapatából is szép számmal jelentkeztek, de úgy döntöttünk, hogy a MNM Facebook oldalán is meghirdetjük a lehetőséget, mert korábban számos megkeresést kaptunk, melyben sokan jelezték, hogy szívesen vennének részt feltárásokon. Ennek köszönhetően végül 60 önkéntes – köztük az ELTE és a PPKE hallgatói – jelentkezett, akik 196 munkanappal segítettek a munkánkat. Elsősorban a környékbeli településekről érkeztek, de többen az ország másik végéből – például Pécsről – is eljöttek.

Nagyon jó volt látni a régész szakma összefogását is: nagyon sok segítséget kaptunk a Nógrád Megyei Kormányhivatalban, a Miniszterelnökségen dolgozó kollégáktól. A Természettudományi Múzeum bizto-

3. kép. Antropológiai előadást tart Madai Ágota és Szvák Enikő az önkénteseknek. (fotó: Tóth Krisztián)

4. kép. Az önkéntesek végzik a humusztávolítást. (fotó: Tóth Krisztián)

5. kép. A temető helyszíne. (Tóth Krisztián)

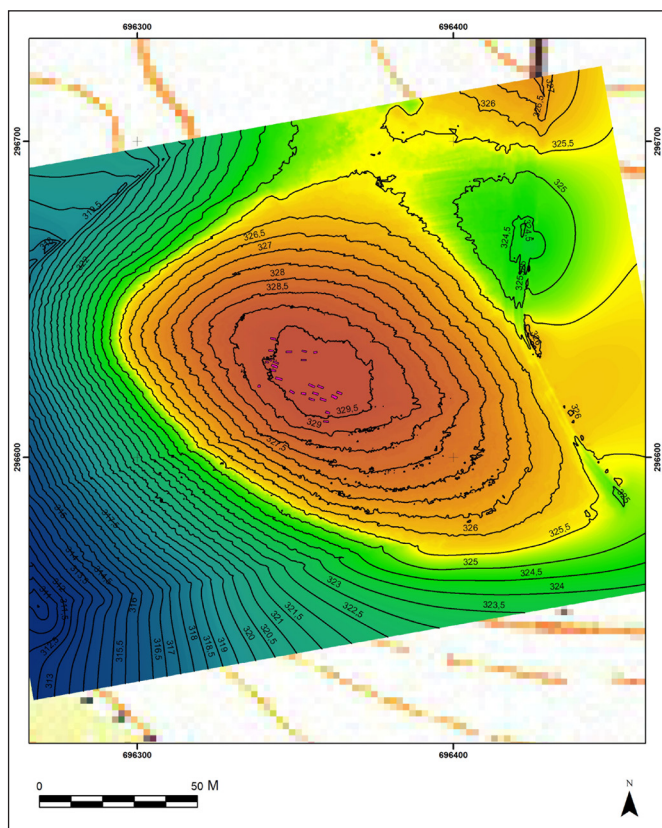
sította a vázak elcsomagolásához szükséges anyagokat, illetve a múzeum két antropológusa, Szvák Enikő és Madai Ágota szedte fel a vázakat. A Várkapitányság, a MNM, a Dornay Béla Múzeum, a Kubinyi Ferenc Múzeum régészei közül pedig sokan saját szabadidejükben jöttek el segíteni (3–6. képek).

A dombtetőn 2021. október 9–17. között 24 kora Árpád-kori temetkezést tártunk fel, melyek nyolc sírsorba rendeződtek. A vázak mindegyike Ny–K-i tájolással vagy attól kissé eltérve, a köves altalajra fektetve vagy abban sekélyen beleásva feküdt. A dombtető kedvezőtlen talajviszonyai nehezítették a munkánkat. A felső, 30–40 cm vastag humuszréteg eltávolításakor már jelentkeztek a vázcsontok. A temetkezések a köves altalajban ritkán sírfolttal mutatkoztak, gyakrabban csupán a köves altalajon, vagy a humusz alsó rétegén feküdtek. A vázak többségét a talajművelés elpusztította; ennek jeleként a felszínen jelentős mennyiségű embercsontot rögzítettünk és gyűjtöttünk. Ezek a töredékek a dombtető középső részén és északkeleti területén csoportosultak. A dombtető északnyugati részén, az első sírsorban egymás mellett négy gyermek temetkezése nyitotta a temetőt (4, 11, 15, 24. sírok; 7. kép).

A gyermeksírok sorának déli végén egy újratemetett személy vázát tártuk fel (2. sír), vázcsontjai egy viszonylag mély, kerek gödörben rétegesen, de ízületi kötődést mutatva voltak elrendezve. A gödör tetejére helyezték koponyáját, arccal ellentétes irányba tájolva a többi vázától. A 40–50 éves férfi életkorából fakadóan ízületi problémákban szenvedett, és még életében elvesztette minden fogát. A fogvesztést indokolja az egyén előrehaladott kora és az állkapocs cisztás megbetegedése is. A jobb

6. kép. A 13. sír mellékletének felszedése. (fotó: Szigeti Judit)

7. kép. A temető szintvonalas felmérése. (Tóth Krisztián)

sípcsont felszínén gyulladáshoz vezető nyomok azonosíthatók; ez akár arra is utalhat, hogy a férfi halála előtt valamilyen fertőzésben szenvedett (Madai Ágota és Szvák Enikő meghatározása).

A temető első sírsora a nyugati szélén elhantolt négy temetkezés lehetett; korban I. (Szent) István uralkodásához köthetők. Az itt feltárt négy gyermek-sírból háromban megtaláltuk az uralkodó veretét obulusként a vázak alsó állkapcsában. A következő sírsorokból csupán azok széleire ástott temetkezések kerültek el a szántás okozta roncsolást (5–7. sírok). Az utolsó sírsorból szórványként Kálmán és 2 db II. Béla denár került felszínre, melyek jelzik a temető szokatlanul késői használatát; a temető középső területét több I. (Szent) László veret keletkezte. A vázak egymástól fél-három méter távolságra feküdtek, ez alapján közel 100 síros temetőre gondolhatunk; templomra utaló nyomot nem találtunk a feltárt területen.

A megmaradt temetkezésekben eltérő temetkezési szokásokat dokumentáltunk. Két sírnál tudtunk koporsókeretet megfigyelni; a váz körül vékony, 3–4 cm-es deszka maradványai voltak, melyekből mintát is vettünk. Az egyik legkorábbi gyermek-sírból a jobb kézfeje alatt a bronzgyűrűk alsó deszka maradványait konzerválták. A köves altalajban a vázoknak igen szűk gödröt ástak: ezek mélysége maximálisan a 10–15 cm-t érte csak el. A vázak egy része talán szoroson becsavarva feküdt, erre a bal kézfejek medencecsont alá csavarodása utalhat. Kiemelhetjük az obulus melléklet-adás szokását, mely minden esetben az elhunytak szájüregében helyezett egész érmék, illetve félbevágott I. (Szent) István és I. (Szent) László királyok veretei voltak. A temető első sírsorában a gyermekek temetési ajándékként felnőtt rokonaik gyűrűit kaphatták, melyek részben viseleti helyzetben a kézfejek ujjain, illetve a test egyéb pontjairól kerültek elő (mellkas, sírföldbe dobva; 8. kép). Különleges temetkezési szokásként kerülhetett egy hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílhegy az egyik gyermek jobb kézfeje mellé, a combcsontjára.

Az obulusként kapott éremleletek mellett a temető leletanyagát a sírok ékszerei, továbbá a dombon 2016 nyaratól a feltárás időpontjáig előkerült fémkeresős találatok tárgyai alkotják. A tárgyak a Dornyay Béla Múzeumban, illetve a Magyar Nemzeti Múzeumban kerültek elhelyezésre. A koordináttákkal ellátott tárgyak kirajzolják a teljes dombtető

8. kép. II. sír kibontva. (fotó: Szigeti Judit)

9. kép. Féldrágakő (fluorit), a 6. sír melléklete. (fotó: Horváth Szulamit Emma)

érintettségét, egyes tárgyak annak északkeleti oldalában jelentkeztek. Az ékszerek és éremanyag a Kr. u. 11–12. századra keltezik a temető használatát; ezek zömében karikaékszerek (S-végű hajkarikák, gyűrűk, karperec), gyöngyök (üveg, ásványi–féldrágakő és ezüst–fémgyöngyök) és egy ólomkereszt, melyek a sírok mellékleteinek tekinthetők (9. kép). A fejékszerek közül az S-végű hajkarika közel egy tucat variánsa volt a sírokban. A legkorábbi változatok vékony bronzhuzalból készültek, és egy sírt kivéve (1. sír) szórványként láttak napvilágot (koordinátákkal ellátva, a humuszból). A hajkarikák többsége ezüst- és ólomhuzalból készült. Az S-vég kezdetben közel azonos szélességű a huzalvastagsággal, majd a 11. század utolsó harmada felé szélesre kalapálják, és bordázott díszítéssel készítik. Ebből a típusból van a legtöbb a temetőben, 7 sírban tudtuk megfigyelni viseleti helyzetüket.

A domb keleti lejtőjén egy szkíta kori, Kr. e. 6. századra keltezhető, 4 x 4,5 m alapterületű épületet tártunk fel. Az épület területén két nagyméretű, tojásdad formájú vermet ástak közvetlenül az épület leégését követően. A két veremmel egy vonalban, de már a házon kívül előkerült egy harmadik, hasonló formájú gödör is. A négy őskori objektumból szokatlanul sok lelet került elő: a több, mint ezer darab kerámiatöredék, valamint nagy mennyiségű és változatos összetételű állatcsont anyag mellett 23 orsógomb és egy kis kerámia lószobrocska torzója is napvilágot látott (10. kép, Hrabák Zita elemzése).

Minél erősebb fénnel világítunk meg valamit, annál erősebb lesz annak az árnyéka is. Igaz ez a kisbárcányi projektünkre is. Munkánk során sajnálatos módon talákoztunk a közösségi régészet igen markáns ágának, a fémkeresőzésnek korábbi nyomáival is; s az ügymenet útvesztőiben nem sikerült eligazodnunk, bármennyire is szeretnénk volna. Távol álljon azonban tőlünk, hogy csak az árnyéka koncentrálnunk, hiszen akkor nem látjuk meg magát a tárgyat.

Ez pedig hatalmas hiba lenne, hiszen a feltáráson közel hetven ember vett részt, lehetett részese egy nem mindennapi munkának, melynek keretén belül nem is akármilyen régészeti leletek és jelenségek kerültek elő. Együttes munkánknak köszönhetően sikerült a mentő feltárást elvégezni, a dombtetőn lévő sírok nem pusztulnak tovább. Segítőinket bevontuk a feltárás minden fázisába, igyekeztünk számukra tartalmas, élménydús kapcsolódási lehetőséget biztosítani, miközben elengedhetetlennek tartottuk kihangsúlyozni és tudatosítani fontosságukat. Lelkesedést váltottunk ki belőlük, mert ők maguk is őszinte lelkesedést kaptak.

A feltárás óta az eredményekről beszámoltunk a szentendrei közösségi régészeti konferencián, és a helyi múzeum számára is éves beszámolót adtunk a szokásos médiamegjelenések mellett. Márciusban kiállítás nyílt a Magyar Nemzeti Múzeumban közösségi régészet témakörben („Kincset érő közösség”, megtekinthető március 7-től szeptember 4-ig), melynek része a kisbárcányi feltárás is; készül a nyáron megjelenő tanulmánykötet, melyben a kisbárcányi civilek is feladatot kapnak.

10. kép. Vaskori állatfigura. (fotó: Kovács László)

Rajtunk múlik a folytatás. Azon, hogy milyen igényt teremtünk munkánk során, mennyire tudjuk a régészet felé vonzó és elkötelezett civileket céljaink mellé állítani. Mennyire tudjuk alkalmasint a fémkeresőzés tevékenységtől függőket egy magasabb szinten is motiválttá tenni? Végeredményben az a kérdés, hogy milyen közösséget építünk. Természetesen tanulunk saját hibáinkból, igyekszünk kilépni saját árnyékunkból mi magunk is, és a következő feltárásunkon még jobban figyelni fogunk a részletekre. Így lesz ez augusztusban Alsótoldon is, ahol egy másik pusztuló, Kr. u. 10–11. századi temető feltárását valósítjuk majd meg közösségi régészet keretén belül.